

ЗЕМНОВОДНІ ТА ПЛАЗУНИ АЗОВО-СИВАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ (ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ, УКРАЇНА)

Сурядна Н. М., Микитинець Г. І.

ВСТУП

Надзвичайно важливим є вивчення стану біорізноманіття в межах заповідних територій, оскільки саме їхня діяльність спрямована на розроблення та запровадження дієвих заходів з охорони і збереження як типових, так і раритетних видів певної території. Азово-Сиваський національний природний парк (НПП) було створено у 1993 р. з метою збереження надзвичайно багатого генофонду рослинного і тваринного світу, унікальних природних комплексів Приазов'я. НПП займає територію Херсонської області півдня України, складається з двох частин: Сиваської (частина о-ва Куяк-Тук – 255 га, Генічеський р-н; частина о-ва Чурюк з прилеглими дрібними островами – 934 га і о-в Мартинячий – 7 га, Новотроїцький р-н; частина затоки Сиваш – 37 785 га) і Бірючанської (коса Бірючий острів – 7 273 га, Генічеський р-н; акваторія Азовського моря навколо коси – 5 282 га). Загальна площа парку – 52 154 га.

Територія НПП – один із найцінніших природних комплексів у Європі, де віцїлили справжні опустелені степи¹. На солончаках збереглася галофітна, засолено-лучна рослинність (острови Сиваської ділянки). Літоральні, піщано-степові, засолено-лучні, солончакові, прибережно-водні угруповання, а також штучні лісонасадження намивної коси Бірючий острів зумовлюють наявність тут специфічного видового різноманіття земноводних і плазунів. Видовий склад, особливо плазунів, відрізняється серед

---

¹ Колонійчук В.П. Азово-Сиваський національний природний парк. *Фіторізноманіття національних природних парків України* / за заг. ред. Т.Л. Андриєнко та В.А. Онищенко. Київ : Науковий світ, 2003. С. 19–28.

двох ділянок парку, що потребує особливої уваги, оскільки переважна більшість має охоронний статус найвищого рівня².

Сьогодні накопичено значну кількість польових даних з урахуванням поновленого таксономічного статусу деяких видів, а аналіз розповсюдження та стану популяцій земноводних і плазунів дасть змогу комплексно впроваджувати охоронні та моніторингові заходи в межах НПП.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану батрахогерпетофауни Азово-Сиваського НПП із розробленням заходів щодо підтримки відносної сталості популяцій досліджуваних тварин у сучасних умовах.

1. Матеріал і методи дослідження

Результати досліджень охоплюють 2007–2020 рр. У роботі використано власні спостереження, які проводилися за стандартними методами польових досліджень^{3,4}, дані літературних джерел.

Передусім зазначимо, що в межах Бірючанського відділення досліджувані тварини зосереджені (переважно) біля основних кордонів (кордон Перебойна, кордон Бухта) та в окол. с. Садки, близько біля водойм, у межах Сиваського відділення по всій території.

Деякі групи тварин, частково відловлювалися для більш детального морфологічного аналізу, визначення статі та на предмет виявлення аномалій розвитку. Тварини оброблялися у польових

---

² Пути минимизации влияния антропогенных факторов на батрахогерпетофауну степных национальных природных парков Украины / Н.Н. Сурядная и др. *Актуальные проблемы зоологической науки в Беларуси* : сборник статей XI Зоологической Международной научно-практической конференции, приуроченной к десятилетию основания ГНПО «НПЦ НАН Беларуси по биоресурсам», г. Минск, 1–3 ноября 2017 г. / редкол.: О.И. Бородин и др. Минск : А.Н. Варахсин, 2017. С. 382–387.

³ Методичні рекомендації з організації інвентаризації, оцінки, моніторингу водно-болотного угіддя міжнародного значення та складання інформаційного опису / Б.Г. Александров та ін. ; за заг. ред. В. Демченка, О. Петрович. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020, 228 с.

⁴ Писанець Є.М., Сурядна Н.М. Герпетологічні дослідження (земноводні та плазуни). Методики інвентаризації та оцінки сучасного стану біорізноманіття природних комплексів та ландшафтів, необхідних для формування регіональних екологічних мереж / за ред. В.Д. Сіюхіна. Мелітополь : Бранта, 2007. С. 41–60.

умовах та випускалися назад у природу. Інформацію щодо фенології (температура повітря, води, ґрунту, рН, солоність) визначали з використанням стандартних спиртових термометрів та оксиметр/рН-метру AZ-86021. Картування місць знахідок проводили за допомогою ArcGIS (<https://www.arcgis.com>). Карти доступні за посиланням <https://www.arcgis.com/home/webmap/viewer.html?webmap=1bd755834ff24ec8a75eb68a28bea7d6>.

2. Результати досліджень та обговорення

У результаті багаторічних досліджень нами встановлено та підтверджено мешкання 12-ти видів батрахогерпетофауни на території Азово-Сиваського НПП: три види земноводних (*Amphibia*) та дев'ять видів плазунів (*Reptilia*). Кожний вид має своє специфічне поширення в межах НПП і потребує особливих заходів зі збереження й охорони (табл. 1).

Землянка Палласа (*Pelobates vespertinus* (Pallas, 1771)) сьогодні перебуває в процесі видоутворення і потребує особливої уваги. Доведено, що у східній частині України мешкає саме *P.vespertinus*⁵ (рис. 1), а не *P. fuscus*, як раніше зазначалося.

**Рис. 1. Землянка Палласа (*Pelobates vespertinus* (Pallas, 1771))
Азово-Сиваського НПП у межах Сиваського відділення
(фото Ю. Кармишева)**

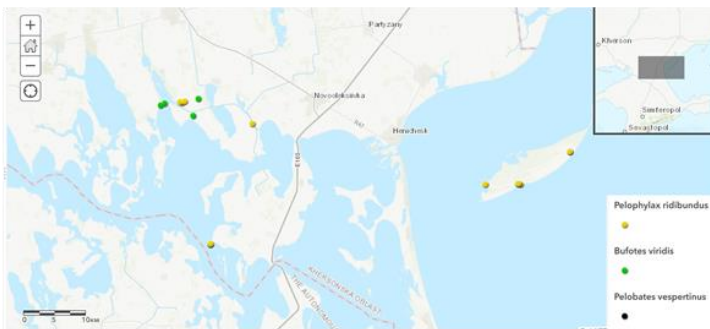
Це найменш вивчений і малочисельний вид амфібій НПП. У період розмноження її можна випадково зустріти на міграції, або під час добової активності. У період нересту можна почути

---

⁵ Распространение, морфологическая изменчивость и особенности биологии чесночниц (*Amphibia*, *Anura*, *Pelobatidae*) на Юге Украины / Н.Н. Сурядная и др. *Збірник праць Зоологічного музею*. 2016. № 47. С. 79–87

плюбний спів самців. Загальновідомо, що вона надає перевагу легким піщаним ґрунтам і рідше може траплятися на більш щільних (чорноземах, суглинках). Веде прихований нічний риучий спосіб життя, мешкає та зимує на суші. Водойми використовує лише під час розмноження та має дуже розтягнутий період розвитку пуголовків (до двох місяців).

На території НПП достовірно зафіксовано знахідку Юрія Кармишева, 07.07.2010 на дамбі з окол. Атамань (Генічеський р-н. 46.017342, 34.418342) Сиваське відділення НПП⁶ (рис. 2). В інших територіях НПП допоки не виявлена. Ураховуючи типові біотопи, ймовірно, може зустрічатися на косі Бірючий острів (Бірючанське відділення), у прісних водоймах та на піщаних ділянках узбережжя. Також у заплавах річок на схилах Сивашу. Потребує додаткових досліджень, особливо на початку та впродовж періоду розмноження і росту (березень – початок червня).

Рис. 2. Поширення земноводних (Amphibia) на території Азово-Сиваського НПП

Вид досить уразливий під час масової весняної міграції, терміни якої досить обмежені весняним періодом (березень, коли температури сягають уночі $+7-9^{\circ}\text{C}$, особливо у вологу погоду чи під час дощу)⁷. За нашими спостереженнями, у межах о-ву Джарилгач (Херсонська обл.) землянка масово не виходить після метаморфозу

⁶ Сурядна Н.М., Писанець Є.М. Земноводні (Amphibia: Caudata, Anura). Каталог колекцій. Випуск 1. Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2010. 92 с.

⁷ Писанець Є. Земноводні Східної Європи. Частина II. Ряд Безхвості. Київ : Зоологічний музей ННПМ НАН України, 2014. 192 с.

з водойми (початок червня). Цей період розтягнутий у часі і відбувається поступово. Тож молодь у літній період міграцій виходу з водойм на сушу менш уразлива, ніж дорослі навесні під час нерестової міграції. Землянка потребує підтвердження видового статусу молекулярно-генетичними методами та моніторингових досліджень. Рекомендуємо закласти моніторингову ділянку в межах Сиваського відділення НПП. Вид має різний рівень охорони і надзвичайно вразливий (табл. 1).

Зелена ропуха (*Bufo viridis*, Laurenti, 1768). Найбільш розповсюджений та багаточисельний вид НПП. Трапляється повсюдно, має тут сприятливі умови мешкання, живлення та відтворення популяцій. Виявлена нами на всій території НПП, у степу, на схилах, островах та півостровах Сивашу у постійних і тимчасових водоймах. Чисельний у межах Бірючанського відділення. Як і переважна більшість земноводних, *B. viridis* веде наземний нічний спосіб життя. Мешкає та зимує на суші, розмножується у прісних (солонуватих) водоймах⁸.

За нашими спостереженнями, зелена ропуха неодноразово зафіксована на косі Бірючий острів⁹ (2008, 2015–2017, 2020 рр.). Дорослих особин та пуголовок спостерігали на кордоні Перебойна. Навесні 2020 р. чисельність дорослих особин у Садках становила до 20 особин на 300 м берегу водойми до 10 ос./км маршрутного обліку¹⁰ (рис. 2, 3). На материковій частині, у межах Сиваського відділення, молодих особин спостерігали 26.09.2020 в окол. с. Заозерне Новотроїцького р-ну в нічний облік 2 ос./км маршруту, 11.05.2018 фіксували пуголовків та спів самців південніше від с. Овер'янівка Новотроїцького р-ну.

---

⁸ Микитинець Г.І., Сурядна Н.М. Земноводні та плазуни Запорізької області: видовий склад, розповсюдження та сучасний стан популяцій. *Матеріали Х Міжнародної конференції Українського герпетологічного товариства*, м. Кам'янець-Подільський, 16–18 вересня, 2019 р. Київ, 2019. С. 40–42.

⁹ Сурядна Н.М., Писанець Є.М., Земноводні (Amphibia: Caudata, Anura). Каталог колекцій. Випуск 1. Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2010. 92 с.

¹⁰ Пути минимизации влияния антропогенных факторов на батрахогерпетофауну степных национальных природных парков Украины / Н.Н. Сурядная и др. *Актуальные проблемы зоологической науки в Беларуси* : сборник статей XI Зоологической Международной научно-практической конференции, приуроченной к десятилетию основания ГНПО «НПЦ НАН Беларуси по биоресурсам», г. Минск, 1–3 ноября 2017 г. / редкол.: О.И. Бородин и др. Минск : А.Н. Вараксин, 2017. С. 382–387.

**Рис. 3. Зелена ропуха (*Bufotes viridis*, Laurenti, 1768)
Азово-Сиваського НПП (фото Н. Сурядної, Г. Микитинця)**

У цілому вид благополучний, мешкає на всій території НПП із достатньою чисельністю. Слід відзначити значну смертність зелених ропух під час весняної та літньої міграції ропухат із водойм після метаморфозу. Весняна міграція ропух співпадає з міграцією землянок (березень – початок квітня). Літня міграція з водойм після метаморфозу відбувається в середині червня до початку липня (залежно від погодних умов року).

Вид уразливий, масово гине на автошляхах під час міграцій. На території парку також спостерігали масові міграції в окол. Атамань (Сиваське відділення). Важливо звернути за це увагу і розробити відповідні заходи з охорони. Рекомендуємо закласти моніторингові ділянки в межах прісних водойм (Садки, Кордон Перебойна, кордон Бухта – Бірючанське відділення). Провести додаткові дослідження в межах типових біотопів Сиваського відділення з метою закладання моніторингових ділянок. Вид має різний рівень охорони (табл. 1). Потребує особливих охоронних заходів, особливо під час міграції.

Озерна жаба (*Pelophylax ridibundus*, Pallas, 1771). На території НПП широко розповсюджений та чисельний вид усіх прісних водойм, де він постійно мешкає, розмножується та зимує.

Під час досліджень виявлено в мережі зрошувальних каналів поблизу с. Овер'янівка Новотроїцького р-ну (2018–2019 рр.) та с. Новодмитрівка Генічеського р-ну (2020 р.). У межах коси Бірючий острів – постійні популяції перебувають біля кордону Перебойна, у Садках (штучна водойма та нерестова водойма в центрі села) та у постійній прісній водоймі кордону Бухта (2008, 2015–2017, 2020 рр.). Чисельність сягає до 5–10 ос. на 10 м берегової смуги (рис. 2, 4).

Рис. 4. Озерна жаба (*Pelophylax ridibundus*, Pallas, 1771) та типові біотопи Азово-Сиваського НПП (фото Н. Сурядної, Г. Микитинця)

У нерестовій водоймі (Садки) виявлено пуголівки (17.05.2020), отже, протягом даного періоду водойма потребує особливої уваги та контролю наукового відділу НПП. Необхідні додаткові дослідження в межах Сиваського відділення. *P. ridibundus* має різний рівень охорони (табл. 1).

Болотна черепаха (*Emys orbicularis*, Linnaeus, 1758). На території парку найбільш чисельна популяція болотної черепахи на косі Бірючий острів. У штучній водоймі с. Садки їх чисельність досить висока, до 10 ос. на 100 м берегової смуги (17.05.2020). Біля кордону Бухта популяція менш чисельна, але стабільна. Також зустрічається на кордоні Перебойна (рис. 5, 6).

Ймовірно, може зустрічатися в незначній кількості в крупних зрошувальних каналах, малих річках та інших прісних водоймах Присивашся. Знахідки фіксували на суміжних територіях. *E. orbicularis* звичайна північніше (Асканійський дендропарк). Трапляється на берегах озера Сиваш. Відома знахідка в Чаплинському р-ні, південніше від с. Григорівка (травень 2020 р.) в каналах та малих річках Присивашся (р. Каланчак, м. Каланчак (09.06.2013).

Зимують черепахи на дні водойм (осінь 2019 р., кордон Бухта), з'являючись на поверхні наприкінці березня – початку квітня, паруються наприкінці квітня – початку травня. Самки відкладають три кладки в травні, червні та липні поблизу водойм на добре прогріті ділянки¹¹. Міграції цього роду черепах спостерігали неподалік кордону Перебойна. Вид має різний ступінь охорони (табл. 1). Слід підкреслити, що протягом міграції вони дуже вразливі і потребують

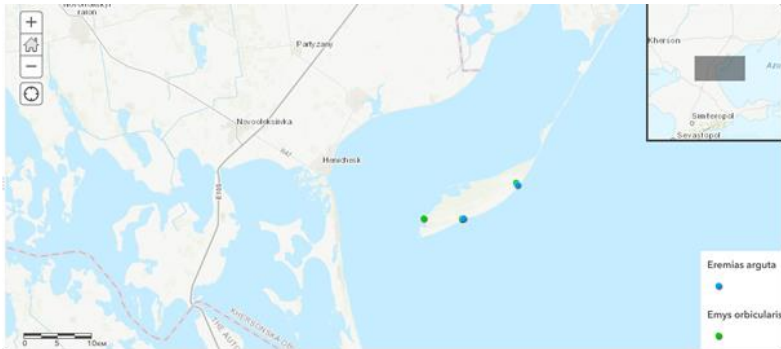
---

¹¹ Кармишев Ю.В. Плазуни півдня степової зони України: поширення, мінливість, систематика та особливості біології : автореф. дис. ... канд. біол. наук : спец. 03.00.08 «Зоологія» Київ, 2002. 22 с.

особливих охоронних заходів. На території НПП пропонуємо закласти моніторингову ділянку в окол. с. Садки та кордону Бухта.

**Рис. 5. Болотна черепаха (*Emys orbicularis*, Linnaeus, 1758)
Азово-Сиваського НПП (фото Н. Сурядної)**

**Рис. 6. Поширення *Emys orbicularis* та *Eremias arguta*
на території Азово-Сиваського НПП**

Ящурка піщана, різнобарвна, (*Eremias arguta deserti* (Gmelin, 1789). Територія парку є однією з найважливіших резервацій *E. arguta*. Мешкання виду достовірно підтвержене в межах Бірючанського відділення, від першого кордону і майже до маяка (2020 р.). Популяція стабільна і досить чисельна. Поблизу кордону Перебойна узбережжя Азовського моря нараховують 15–20 ос. на 100 м маршруту (2008 р.) та до 10 ос. на 500 м (16.05.2020). В окол. Садки на узбережжі – 2–3 ос./500 м (17.05.2020) (рис. 6, 7).

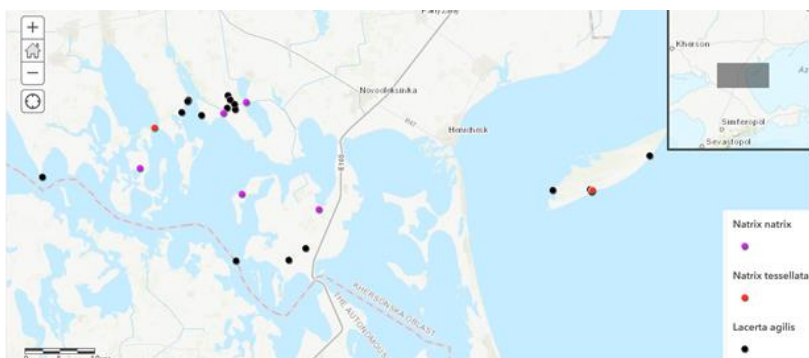
Рис. 7. Ящурка піщана, різнобарвна (*Eremias arguta deserti* (Gmelin, 1789) Азово-Сиваського НПП (фото Н. Сурядної, Г. Микитинець)

Вид мешкає переважно на легких ґрунтах серед негустої рослинності неподалік узбережжя. Віддає перевагу сонячним місцям. У відповідних біотопах та умовах досягає значної чисельності, до 50–100 ос./км (Федотова коса). Досить уразливий вид, тому як має вузько локальне розповсюдження та залежність від наявності піщаних відкритих біотопів. Вид занесений до охоронних списків різного рівня. У межах НПП потребує організації моніторингу та постійних спостережень за станом перебування.

Прудка ящірка (*Lacerta agillis*, Linnaeus, 1758). Чисельний вид плазунів парку, зустрічаються по всій території в різних типах біотопів. Населяє сухі, сонячні ділянки, уникає вологих і темних, щільних насаджень. Під час досліджень було зафіксовано на різних ділянках парку Бірючанського відділення (кордон Перебойна, Садки). Чисельність стабільна, 1–2 ос. на 500 м маршруту (16–17.05.2020) та 5 ос. на 100 м (2008 р.). Неодноразово спостерігали прудких ящірок на схилах оз. Сиваш (окол. с. Заозерне, с. Овер'янівка Новотроїцького р-ну (2015–2020 рр.) та с. Новодмитрівка Генічеського р-ну, (2020 р.), переважно поодинокі особини, 1–2 ос. на 1 км маршрутного обліку (рис. 8, 9).

Рис. 8. Прудка ящірка (*Lacerta agillis*, Linnaeus, 1758)
Азово-Сиваського НПП (фото Г. Микитинець, Н. Сурядної)

Рис. 9. Поширення *Lacerta agillis*, *Natrix natrix* та *Natrix tessellata*
на території Азово-Сиваського НПП

Знаходиться у загрозливому стані під час розмноження. У квітні–червні відкладають до 15 яєць, закопуючи їх або залишаючи у норах гризунів, інкубація – близько двох місяців, наприкінці липня – у серпні з’являється молода генерація¹². У межах НПП має стабільні популяції, достатню чисельність. Вид охороняється міжнародними договорами (табл. 1). Потребує моніторингових досліджень із закладанням відповідних ділянок.

Звичайний вуж (*Natrix natrix*, Linnaeus, 1758). Широко розповсюджений вид. У НПП більш чисельний у відповідних біотопах Сиваського відділення. Спостерігали звичайних вужів в

¹² Кармишев Ю.В. Плазуни півдня степової зони України: поширення, мінливість, систематика та особливості біології : автореф. дис. ... канд. біол. наук : спец. 03.00.08 «Зоологія» Київ, 2002. 22 с.

окол. с. Новодмитрівка Генічеського р-ну (2020 р.), в окол. с. Овер'янівка Новотроїцького р-ну (11.05.2018). Стан популяції у цілому стабільний, нарахували 1–4 ос. на 50 м зрошувального каналу (рис. 9, 10). Є знахідка з урочища Калмик (2015 р.), також відомі знахідки з коси Бірючий острів (2008–2018 рр.). Кладки зустрічали на островах Куяк-Тук та Чурюк Сиваського відділення¹³. Вид перебуває під охороною міжнародних документів (табл. 1). Потребує додаткових досліджень та уточнення стану чисельності, яка, ймовірно, зменшується, особливо в межах коси.

Рис. 10. Звичайний вуж (*Natrix natrix*, Linnaeus, 1758)
Азово-Сиваського НПП (фото Г. Микитинець)

Водяний вуж (*Natrix tessellata*, Linnaeus, 1758). На території НПП розповсюджений вид, зустрічається на схилах Сивашу, чисельний на косі Бірючий острів та на всьому Азовському узбережжі. 17.05.2020 та в 2008 р. у штучній прісній водоймі окол. с Садки чисельність становила 1–2 ос./200 м берегової смуги. Відомі знахідки з материкової частини (2018 р.) південніше с. Вознесенка Новотроїцького р-ну (рис. 9, 11). Вид має різний ступінь охорони (табл. 1).

---

¹³ Сурядна Н., Микитинець Г. Про мелітопольські колекції земноводних і плазунів. *Природнича музеологія. Природничі музеї в Україні: становлення та перспективи розвитку* / за ред. І. Загороднюка. Київ, 2019. Вип. 5. С. 225–227.

**Рис. 11. Водяний вуж (*Natrix tessellata*, Linnaeus, 1758)
Азово-Сиваського НПП (фото Н. Сурядної)**

Поширення виду тісно пов'язане з водоймами, як прісними, так і солоними. Досить уразливий, потребує відповідних охоронних заходів на території парку.

Мідянка звичайна (*Coronella austriaca*, Laurenti, 1768) (рис. 12). Надзвичайно рідкісна змія, яка зустрічається по всій території України з невеликою чисельністю. У Присивашші трапляється помітно рідше інших змій і мешкає переважно в природних середовищах. Відзначений на території островів Куяк-Тук та Чурюк Сиваського відділення (рис. 12, 14).

Знахідка з материкової частини (2019 р.) окол. с. Заозерне Новотроїцького р-ну. Північніше, на суміжних територіях (з-к «Асканія-Нова»), це звичайний вид. Чисельність на о-ві Чурюк становить від 1 екз./5км до 1 екз./1–2,5 км, на острові Куяк-Тук – 1 екз./1–1,5 км¹⁴.

Досить уразлива змія, занесена до ЧКУ (2009 р.), потребує додаткових досліджень, уточнення стану чисельності та впровадження відповідних моніторингових заходів (табл. 1).

---

¹⁴ Котенко Т.И. Роль Азово-Черноморского функционального экокоридора в сохранении пресмыкающихся. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Біологія»*. 2007. Вип. 21. С. 20–54.

Котенко Т.И. Пресмыкающиеся левобережной степи Украины : дис. ... канд. биол. наук : 03.00.08. Киев, 1983. 55 с.

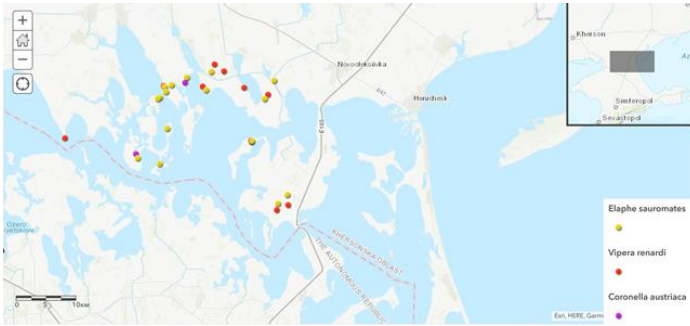
**Рис. 12. Мідянка звичайна (*Coronella austriaca*, Laurenti, 1768)
(фото Ю. Кармишева)**

Сарматський, або Палласів, полоз (*Elaphe sauromates*, Pallas, 1811). У Присивашші мешкає одне з трьох найбільших угруповань цього виду на півдні України. У цілому вид надає перевагу природним ділянкам, схилам зі степовою рослинністю.

Відзначається в межах Сиваського відділення парку, відсутній на косі Бірючий острів. Під час досліджень спостерігали дорослих особин на трасі біля с. Новомиколаївка Новотроїцького р-ну 17.04.2020 (рис. 10) та 25.09.2020 в окол. с. Овер'янівка Новотроїцького р-ну. 26.09.2020 знайдено залишки кладки та виповзок в окол. с. Новодмитрівка Генічеського р-ну. Чисельний на півострові Чонгар, островах Чурюк та Куяк-Тук. Вид занесений до ЧКУ (2009 р.) (табл. 1). Потребує закладання моніторингових ділянок і постійного моніторингу, особливо під час міграції.

**Рис. 13. Сарматський, або Палласів, полоз (*Elaphe sauromates*, Pallas, 1811)
(фото Н. Сурядної)**

Рис. 14. Поширення *Coronella austriaca*, *Elaphe sauromates* та *Vipera renardi* на території Азово-Сиваського НПП

Полоз жовточеревий (каспійський) (*Hierophis caspius*, Gmelin, 1789). Вид поширений на півдні України. У степовій зоні вибирає відкриті біотопи (цілинний степ, балки, виходи каміння, морські піщані коси). Знахідки на території НПП достовірно не підтверджені, але можливі поодинокі зустрічі на степових ділянках і схилах Сивашу. Найближчі знахідки з Кримського Присивашся та заповідника Асканія Нова, де це дуже чисельний звичайний вид змій. Полоз занесений до ЧКУ (2009 р.), потребує уточнення та комплексних досліджень на території парку.

Степова гадюка (*Vipera renardi* (Christoph, 1861). Степова гадюка на півдні Херсонської області, у тому числі на території парку, має майже суцільне поширення за винятком коси Бірючий острів, де вона не зустрічається взагалі. Населяє різні ділянки степу, морські узбережжя, лугові заплави, віддає перевагу цілинним полиново-злаковим ділянкам або степовим ділянкам із розвинутим травостоєм та достатньою наявністю укриттів (рис. 14, 15).

Рис. 15. Степова гадюка (*Vipera renardi* (Christoph, 1861), Присивашся (фото Г. Микитинець, Ю. Кармишева)

Займає домінуюче положення серед змій у регіоні (Сиваське відділення), але чисельність її рідко переважає 1–2 ос./км. Загалом вид стабільний і має добрі умови для існування та відтворення популяцій. Були неодноразово відзначені під час спостережень на суміжних із парком територіях в окол. с. Овер'янівка 11.05.2018 та с. Дружелюбівка Новотроїцького району (17.04.2020). 26.09.2020 – в окол. с. Новодмитрівка Генічеського р-ну. Чисельність – 1–2 ос. на 1 км обліку в окол. с. Іванівка Чаплинського р-ну 17.04.2020. У межах парку розповсюджена майже суцільно на материковій частині, на островах Чурюк та Куюк-Тук, де має найбільші популяції цього виду на півдні України. Слід відзначити значну смертність степової гадюки на дорогах під колесами автотранспорту під час осінньої міграції та вигрівання перед зимовою сплячкою, коли вони виповзають на відкриті ділянки доріг. Найбільше задавлених особин зафіксовано саме восени (кінець вересня – листопад).

За даними Юрія Кармишева, на островах Чурюк та Куюк-Тук кількість степової гадюки становить до 95% від загальної чисельності змій. Найбільша щільність (5–10 екз./км) спостерігалася на ділянках злаково-полинового степу з розрідженою рослинністю та великою кількістю нор гризунів. У місцях із густим травостоем нараховано від 1 до 3–4 гадюк на 1 км маршруту. На острові Куюк-Тук відзначено тимчасове скупчення змій до 40–50 особин на 1 га. Окрім цілинних ділянок, гадюки також мешкають на кам'янистих узбіччях дамб (до 3–5 екз./км) із розвинутим травостоем та в антропогенних ландшафтах.

Степова гадюка занесена до ЧКУ (2009 р.). Вид надзвичайно уразливий, потребує охоронних заходів, збереження біотопів та моніторингових спостережень, особливо в період розмноження і масових міграцій.

Созологічний статус земноводних і плазунів Азово-Сиваського НПП. До Червоної книги України внесено чотири види плазунів, що мешкають на території НПП: мідянку звичайну, сарматського і каспійського полозів та гадюку степову. Усі у II категорії – «Вразливі види».

Інші види земноводних та плазунів також мають різний рівень і статус охорони, їх внесено до додатків міжнародних конвенцій та Червоних книг (табл. 1). Два види амфібій та сім видів рептилій занесено до II додатку Бернської конвенції (список видів тварин, які підлягають особливій охороні) решта видів – до III додатку (список видів тварин, які підлягають охороні). До Червоного списку

Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) – два види з високим природоохоронним статусом: VU («Вразливі види») – гадюка степова; NT («Види, що знаходяться у близькому до загрозливого стану») – болотна черепаха, інші види – у категорії LC («Види, що викликають найменшу загрозу»). До Європейського червоного списку внесено два види: болотну черепаха і піщану ящурку в категорії NT та степову гадюку (категорія VU). Гадюка степова внесена також у списки конвенції СІТЕС.

Негативно на стан популяцій амфібій і рептилій у межах НПП можуть вплинути такі чинники: рекреаційне навантаження, перевипас, пересихання штучних і природних водойм за нестабільних гідрологічних умов, вилов або цілеспрямоване знищення, лісовідновлювальні і будівельні роботи, загибель під час міграцій на автодорогах, пожежі, неконтрольований туризм. На кордоні з населеними пунктами і сільськогосподарськими угіддями можливе промислове і сільськогосподарське забруднення земель, ґрунтів і водойм. Все це може привести до негативних наслідків, що безпосередньо стане загрозою для досліджуваних тварин.

Таблиця 1

**Охоронний статус земноводних та плазунів
Азово-Сиваського НПП**

№ з/п	Назва виду	ЧКУ	БК	СІТЕС	ЄЧС	МСОП
КЛАС ЗЕМНОВОДНІ <i>Amphibia</i>						
РЯД БЕЗХВОСТІ ЗЕМНОВОДНІ <i>ANURA</i>						
Родина Жаби-землянки <i>Pelobatidae</i> Bonaparte, 1850						
1.	Землянка Палласа – <i>Pelobates vespertinus</i> (Pallas, 1771)	-	2	-	LC	LC – decreasing
Родина Ропухи <i>Bufo</i> <i>idae</i> Gray, 1825						
2.	Зелена ропуха <i>Bufo</i> <i>viridis</i> Laurenti, 1768	-	2	-	LC	LC – decreasing
Родина Жаби <i>Rana</i> <i>idae</i> Rafinesque, 1814						
3.	Озерна жаба <i>Pelophylax</i> <i>ridibundus</i> (Pallas, 1771)	-	3	-	LC	LC – increasing
КЛАС ПЛАЗУНИ <i>REPTILIA</i>						
РЯД ЧЕРЕПАХИ <i>TESTUDINES</i>						
Родина Прісноводночерепахові <i>Emyidae</i> Rafinesque, 1815						
4.	Черепаха болотяна <i>Emys</i> <i>orbicularis</i> (Linnaeus, 1758)	-	2	-	NT	NT – decreasing
РЯД ЛУСКАТИ <i>SQUAMATA</i>						
Родина Ящіркові <i>Lacertidae</i> Bonaparte, 1831						
5.	Ящурка піщана, різнобарвна [різноколірна], (<i>Eremias arguta, deserti</i> (Gmelin, 1789)	-	3		NT	LC – stable

6.	Прудка ящірка (<i>Lacerta agillis</i> , Linnaeus, 1758)	-	2	-	LC	LC – decreasing
Родина вужеподібні <i>Colubridae</i> Oppel, 1811						
7.	Водяний вуж (<i>Natrix tesselata</i> , Linnaeus, 1758)	-	2	-	LC	LC – decreasing
8.	Звичайний вуж (<i>Natrix natrix</i> , Linnaeus, 1758)	-	3	-	LC	LC – decreasing
9.	Мідянка звичайна (<i>Coronella austriaca</i> , Laurenti, 1768)	2	2	-	LC	LC – decreasing
10.	Сарматський або Палласів полоз (<i>Elaphe sauromates</i> , Pallas, 1811)	2	2	-	LC	LC – unknown
11.	Полоз жовточеревий (каспійський) (<i>Hierophis caspius</i> , Gmelin, 1789)	2	2	-	LC	LC – unknown
Родина Гадюкові змії <i>Viperidae</i> Laurenti, 1768						
12.	Степова гадюка (<i>Vipera renardi</i> (Christoph, 1861))	2	2	I	VU	VU
Усього:		4	12	1	12	12

Примітка: ЧКУ – Червона книга України; БК – Бернська конвенція; СІТЕС – Вашингтонська конвенція; ЄЧС – Європейський червоний список, МСОП – Червона книга Міжнародного союзу охорони природи.

У межах НПП слід окремо сказати про рекреацію як один із найважливіших чинників, що впливають на стан популяцій. Особливо слід відзначити, що сьогодні в зонах стаціонарної та регульованої рекреації НПП йде інтенсивна забудова прибережних зон. Тому рекреаційне навантаження слід особливо контролювати в контексті збереження популяцій земноводних і плазунів.

Звичайно, мінімізувати вплив цих чинників можуть дієві заходи: моніторингові роботи із залученням фахівців; збереження штучних водойм; комплексний контроль; просвітницька робота; прокладання науково обґрунтованих туристичних маршрутів.

ВИСНОВКИ

У результаті проведених досліджень встановлено мешкання 12-ти видів батрахогерпетофауни на території Азово-Сиваського НПП: землянка Палласа, зелена ропуха, озерна жаба, черепаха болотяна, ящурка різнобарвна або піщана, ящірка прудка, мідянка звичайна, полоз каспійський або жовточеревий, полоз Паласа або сарматський, вуж звичайний, вуж водяний та гадюка степова східна. Загальний відсоток батрахогерпетофауни України становить 27%. Рідкісними малочисельними та малодослідженими видами є: землянка Палласа, звичайна мідянка, полоз каспійський. Зелена ропуха, озерна жаба,

прудка ящірка широко розповсюджені види НПП. Черепаха болотяна, ящурка піщана, водяний та звичайний вужі – чисельні локально розповсюджені види. Сарматський полоз на території НПП має одне з найбільших угруповань України. Стабільний чисельний, при цьому досить уразливий вид – степова гадюка.

На території Азово-Сиваського НПП представники батрахогерпетофауни потребують дієвого моніторингу, особливо щодо контролю рекреаційного навантаження, перевипасу, стану штучних і природних водойм, загибелі під час міграцій, неконтрольований туризм.

Роль НПП істотна для збереження видів не тільки щодо їх наявності на тій чи іншій території, а як підтримка існування стабільних популяцій як численних, широко поширених, так і тих, які знаходяться під загрозою зникнення.

АНОТАЦІЯ

Азово-Сиваський НПП – один із найцінніших природних комплексів, де збереглися справжні степи, галофітна, засолено-лучна рослинність, літоральні, солончакові, прибережно-водні угруповання, що зумовлюють мешкання відповідної батрахогерпетофауни. У межах НПП нараховується 12 видів земноводних і плазунів (3 та 9 – відповідно), що становить 27% батрахогерпетофауни України. Рідкісними малочисельними видами є: землянка Палласа, звичайна мідянка, полоз каспійський. Зелена ропуха, озерна жаба, прудка ящірка – широко розповсюджені види. Черепаха болотяна, ящурка піщана, водяний та звичайний вужі – чисельні локально розповсюджені види. Чисельні, але досить уразливі види – сарматський полоз та степова гадюка.

Земноводні і плазуни Азово-Сиваського НПП мають високий соціологічний статус. Мідянка звичайна, сарматський та каспійський полози, а також гадюка степова занесені до ЧКУ у II категорії – «Вразливі види». Інші види земноводних та плазунів також мають різний рівень і статус охорони, їх внесено до додатків міжнародних конвенцій, МСОП та ЄЧС.

Негативно на стан популяцій можуть вплинути такі чинники: рекреаційне навантаження, перевипас, пересихання водойм, загибель під час міграцій, пожежі, неконтрольований туризм. Мінімізувати вплив чинників дадуть змогу моніторингові заходи, збереження штучних водойм, комплексний контроль, просвітницька робота.

Література

1. Коломійчук В.П. Азово-Сиваський національний природний парк. *Фіторізноманіття національних природних парків України / за заг. ред. Т.Л. Андриєнко та В.А. Онищенко*. Київ : Науковий світ, 2003. С. 19–28.
2. Пути минимизации влияния антропогенных факторов на батрахогерпетофауну степных Национальных природных парков Украины / Н.Н. Сурядная и др. *Актуальные проблемы зоологической науки в Беларуси : сборник статей XI Зоологической Международной научно-практической конференции, приуроченной к десятилетию основания ГНПО «НПЦ НАН Беларуси по биоресурсам», г. Минск, 1–3 ноября 2017 г. / редкол.: О.И. Бородин и др.* Минск : А.Н. Вараксин, 2017. С. 382–387.
3. Писанець Є.М., Сурядна Н.М. Герпетологічні дослідження (земноводні та плазуни). *Методики інвентаризації та оцінки сучасного стану біорізноманіття природних комплексів та ландшафтів, необхідних для формування регіональних екологічних мереж / за ред. В.Д. Сіохіна*. Мелітополь : Бранта, 2007. С. 41–60.
4. Методичні рекомендації з організації інвентаризації, оцінки, моніторингу водно-болотного угіддя міжнародного значення та складання інформаційного опису / Б.Г. Александров та ін. ; за заг. ред. В. Демченка, О. Петрович. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 228 с.
5. Распространение, морфологическая изменчивость и особенности биологии чесночниц (Amphibia, Anura, Pelobatidae) на Юге Украины / Н.Н. Сурядная и др. *Збірник праць Зоологічного музею*. 2016. № 47. С. 79–87.
6. Сурядна Н.М., Писанець Є.М., Земноводні (Amphibia: Caudata, Anura). Каталог колекцій. Випуск 1. Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2010. 92 с.
7. Писанець Є. Земноводні Східної Європи. Частина II. Ряд Безхвості. Київ : Зоологічний музей ННПМ НАН України, 2014. 192 с.
8. Микитинець Г.І., Сурядна Н.М. Земноводні та плазуни Запорізької області: видовий склад, розповсюдження та сучасний стан популяцій. *Матеріали X Міжнародної конференції Українського герпетологічного товариства*, м. Кам'янець-Подільський, 16–18 вересня, 2019 р. Київ, 2019. С. 40–42.
9. Кармишев Ю.В. Плазуни півдня степової зони України: поширення, мінливість, систематика та особливості біології :

автореф. дис. ... канд. биол. наук : спец. 03.00.08 «Зоологія». Київ, 2002. 22 с.

10. Кармышев Ю.В., Сурядная Н.Н., Мануилова О.Н. Рептилии : каталог коллекций. Выпуск 2. Мелитополь : Колор Принт, 2018. 56 с.

11. Сурядная, Н., Микитинець, Г. Про мелітопольські колекції земноводних і плазунів. *Природничка музеологія*. Вип. 5: Природничі музеї в Україні: становлення та перспективи розвитку / за ред. І. Загороднюка. НАН України, Національний науково-природничий музей, Київ, 2019. С. 225–227.

12. Котенко Т.И. Роль Азово-Черноморського функціонального екокоридора в сохрании пресмыкающихся. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Біологія»*. 2007. Вип. 21. С. 20–54.

13. Кармишев Ю.В., Забрда С.Н. Про стан рідкісних видів плазунів на островах Північно-Східного Сивашу. *Проблеми охорони видів фауни і флори, занесених до Червоної книги України*. Миколаїв. 1992. С. 70–71.

14. Котенко Т.И. Пресмыкающиеся Левобережной степи Украины : дис. ... канд. биол. наук : 03.00.08. Київ, 1983. 555 с.

Information about the authors:

Suriadna Nataliia Mykolaivna,

orcid.org/0000-0002-0681-4465

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor,
Head of the Chair of Ecology and Information Technologies
Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution “Open
International University of Human Development «Ukraine» Melitopol
Institute of Ecology and Social Technologies
380, Interkulturna str., Melitopol, Zaporizhzhia region, 72316, Ukraine

Mykytynets Galyna Ivanovna,

orcid.org/0000-0001-9623-8088

Researcher

Pryazovsky National Nature Park
46, Ivan Bohun str., Melitopol, Zaporizhzhia region, 72300, Ukraine